

УДК 159.923.2:17.023.32

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Потапчук Т.В.

У статті аналізуються питання національної ідентичності у сучасному українському суспільстві, головною проблемою якого є досягнення громадянської консолідації та суспільної стабільності. Розв'язанню цих проблем істотно сприяє утворення нового типу мислення. Поволі окреслюється новий тип світогляду, який умовно можна назвати інноваційним. Основним імпульсом для такого типу мислення є усвідомлення необхідності впровадження новітніх економічних, правових, культурних, соціальних стратегій, які адекватно реагували б на реалії сучасного світу й на ті видозміни, що в ньому виникають.

Ключові слова: сучасне українське суспільство, національна ідентичність, консолідація, демократизація етнокультурних та національних ідентифікаційних шарів свідомості.

В статье анализируются вопросы национальной идентичности в современном украинском обществе, главной проблемой которого является достижение гражданской консолидации и общественной стабильности. Решению этих проблем существенно способствует образованию нового типа мышления. Постепенно вырисовывается новый тип мировоззрения, который условно можно назвать инновационным. Основным импульсом для такого типа мышления является осознание необходимости внедрения новейших экономических, правовых, культурных, социальных стратегий, которые адекватно реагировали бы на реалии современного мира и на те видоизменения, что в нем возникают.

Ключевые слова: современное украинское общество, национальная идентичность, консолидация, демократизация этнокультурных и национальных идентификационных пластов сознания.

The article considers the questions of national identity in the modern Ukrainian society, the main problems of which are the achievement of civil consolidation and social stability. The solution of these problems contributes significantly to the formation of a new type of thinking. A new type of worldview that progressively emerges can conditionally be called innovative. The main impetus for this type of thinking is awareness of the need for the introduction of the latest economic, legal, cultural, and social policies that adequately respond to the realities of the modern world and its changers.

Key words: modern Ukrainian society, national identity, consolidation, democratization ethno-cultural and national identity layers of consciousness.

Актуальність дослідження. Суспільство, зберігаючи етнічну, культурну, регіональну специфіку, набуває ознак нації у процесі самоусвідомлення єдиною спільнотою та утвердження єдиної ідентичності, визначенням національних інтересів тощо. Регіональна неоднорідність створює унікальність держави, але водночас може бути й фактором уповільнення процесу консолідації суспільства. З огляду на це до питання регіональної специфіки України звертаються вітчизняні

дослідники А.Колодій, О.Маланчук, О.Майборода, С.Макеєв, О.Уткін, Н.Черниш та інші. Водночас відвернення будь-яких загроз існуванню та цілісності держави полягає не в прагненні до однорідності, а в досягненні єдності та ефективної взаємодії між громадянами та спільнотами.

Розвиток громадянського суспільства та демократизація суспільно-політичного життя в Україні надалі перебуватиме у принциповій залежності від можливості адаптувати напрямки суспільної

реорганізації до наявних тенденцій у країнах розвинутої демократії. Інакше кажучи, демократизація українського суспільства не лише вимагає забезпечення економічного зростання, а й має підкріплюватися заходами, спрямованими на становлення і розвиток демократичної культури, що ґрунтуються на засадах спільного громадянства.

Для нашої держави проблема збереження ідентичностей є поверненням до європейського цивілізаційного поля на всіх рівнях, починаючи від культурного й соціально-політичного і закінчуючи соціально-економічним.

У людському вимірі сутність цих процесів полягає в тому, щоб створити умови для нового, більш цивілізованого рівня свободи людини та розвитку її творчого потенціалу, який концентрується навколо трьох інтенцій: прекрасне, істина, добро. Гуманітарна сфера, як і суспільство загалом, пов'язана з реалізацією, в основному, духовного потенціалу людської особистості. Відповідно до цього виділяємо три масштабні горизонти: культурний, освітянський, релігійний.

Отже, **мета** нашої роботи – проаналізувати питання національної ідентичності у сучасному українському суспільстві.

Постановка проблеми. Проблема становлення єдиної національної ідентичності громадян є однією з визначальних для українського суспільства, зокрема для подальшого формування його як повноцінної нації. Політичний контекст проблематики (необхідність збереження цілісності держави та її зміцнення, становлення громадянського суспільства, визначення місця країни в системі культурних і геополітичних координат тощо) зумовлює необхідність виробити адекватну політику щодо кризових явищ, помітних в українській національній ідентичності. Теоретичні та практичні дослідження безпосередньо стосуються проблеми зменшення потенціалу сепаратизму, залучення до державотворчого процесу представників усіх етнічних груп, зміцнення можливостей держави в протистоянні зовнішньому тиску [4, с. 28].

З іншого боку, соціальний суб'єкт – це суб'єкт, сутністю якого є час та зміни, його різнобічна активність спрямована не лише на навколишній світ, але й на самого себе.

Питання ідентичності соціального суб'єкта в контексті проблем регіоналізму суттєво збагачує категоріальний апарат, привертаючи увагу до тих комунікативних ланок, що пов'язують людей один з одним і з соціумом. Ідентичність соціального суб'єкта – це ідентичність "людини-у-світі", ідентичність людини як суспільної істоти, соціального актора, чий соціальні ролі служать опорою для саморозуміння і самоінтерпретації. Соціальне виступає як генералізувальний контекст, у якому відбувається пошук людиною власної ідентичності, що, в свою чергу, впливає як на можливість самоздійснення, так і на соціальні процеси.

Суспільство, зберігаючи етнічну, культурну, регіональну специфіку, набуває ознак нації у процесі самоусвідомлення єдиною спільнотою та утвердження єдиної ідентичності, визначенням національних інтересів тощо.

Зруйнованість етнокультурних та національних ідентифікаційних пластів свідомості українського суспільства призвело до штучного утворення у значної групи населення варіанту системи соціальних ідентичностей, у якій превалюють цінності й настановлення політико-ідеологічного та соціально-економічного порядку. Так, зберігається тяжіння до східнослов'янського варіанта ідентифікації та орієнтація на російський мовно-культурний простір. Водночас для молодшого й середнього поколінь властиві високі показники української етнічної ідентифікації, підтримки незалежності України, сприйняття себе як громадянина України, готовності захищати Україну у випадку війни, поважливе ставлення до державних символів; підтримки демократії, схвалення ринкової економіки, поглиблення процесу інтеграції в європейському напрямку (дані Українського інституту соціальних досліджень та центру "Соціальний моніторинг" "Молодь України: погляд у майбутнє" (Інформаційно-аналітичні та довідкові матеріали до Дня уряду у Верховній Раді України 13 травня 2003 р. з питання "Про заходи Кабінету Міністрів України щодо захисту національних інтересів держави у сферах національно свідомого та патріотичного виховання молодого покоління та забезпечення умов його розвитку) [7].

Варто враховувати, що молодші покоління певною мірою наслідують ідентифікаційні настанови, властиві старшим поколінням, адаптують їх, але здебільшого виробляють чи сприймають нові. Отже, для системи соціальних ідентичностей українських громадян молодшого і середнього поколінь, причому різних регіонів, більш властивими є ознаки української національної ідентичності. Це пояснюється тим, що формування їх системи ідентичностей припадає на період після здобуття Україною незалежності. Загалом тенденція дезорієнтованості, і водночас полярності на рівні суспільства щодо розуміння напрямків державно-політичного, соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичних стратегій зберігається.

На сьогодні брак громадянського консенсусу щодо зовнішньополітичного курсу країни, суверенних позицій Української держави, культурної самобутності, вироблення спільних цінностей, поглядів на минуле і майбутнє ускладнює формування національних інтересів і здійснення ефективної внутрішньої та зовнішньої політики. Розбіжності у специфіці ідентифікації свідчать про значну амплітуду розходження позицій громадян із різних регіонів щодо низки питань "загальнонаціонального характеру, насамперед щодо державної мови, вибору суспільно-політичної моделі, геополітичного вектора, розколу православ'я та інших" [5]. Водночас перешкоди становленню ідентичності та політичної нації в Україні створює не стільки різниця в регіональній, етнічній, мовній композиції, політичній культурі чи економічних особливостях регіонів, скільки неефективність політики на державному та регіональному рівнях.

З одного боку, недостатня ефективна взаємодія між регіонами чи групами регіонів закріплює

різницю у способах ідентифікації, причому неоднорідність, яка виявляється у ментальних, мовних, геополітичних, ідеологічних відмінностях тощо, зберігає можливість бути потенційним джерелом внутрішньосупільних конфліктів. З іншого боку, регіони, які демонструють найбільшу різницю в ідентичності, не межують безпосередньо між собою, а розділені центральними регіонами. Тому сукупність ідентичностей регіонів України здатна стати фундаментом для оформлення української ідентичності – в разі поширення серед громадян з різних регіонів усвідомлення цінності єдиної держави й суспільства, об'єднаних спільним історичним минулим та політичним майбутнім [4, с. 29].

У зовнішньополітичному вимірі перспектива становлення національної ідентичності як сутнісної ознаки українського суспільства й держави передбачає дистанціювання України від джерел політичних, економічних, культурних, інформаційних тощо загроз фундаментальним національним інтересам та здобуття таких позицій у геопросторі, за яких є умови для максимальної реалізації національних інтересів.

Оцінюючи роль ціннісного фактора в трансформаційних процесах, прийнято говорити про фундамент, який забезпечує інтеграцію суспільства, допомагаючи людині здійснювати соціально схвалюваний вибір своєї поведінки в життєво значущих ситуаціях. За сучасних умов, коли попередня система цінностей та ціннісних орієнтацій зруйнована, а нова ще не склалася, почалася криза свідомості, що веде до таких соціально негативних процесів, як втрата ідентичності та наступна маргіналізація.

Головними факторами, що сприяють названим деструктивним процесам, ми вважаємо: а) відсутність наочних, усвідомлюваних альтернатив тому сталому кризовому існуванню, що визначилось останніми роками; б) відсутність “змістовного стрижня” самого життєвого існування, викликана безперспективністю та непотрібністю використання “стратегій виживання” за умов відсутності ідеї, що консолідує суспільство.

Таким чином, необхідна відповідна концепція та послідовне поширення антикризової ідеології, яка могла б створити ілюзію перспективи й конструктивності, конкретної програми діяльності. Основою такої ідеології повинна стати повсякденна практика, що послідовно реабілітує людину у її власних очах, дає їй усвідомлення впевненості у собі, у завтрашньому дні та непорушності тих ціннісних настанов, орієнтуючись на які вона буде своє життя.

Протягом тривалого часу консолідуючою силою суспільства була релігійна ідея. В нових історичних умовах – наприкінці XIX ст. – цю функцію “перейняла національна ідея” [8, с. 132].

Можна сказати, що національна ідея – це детермінанта державотворчих процесів. Українська національна ідея – “духовно-національний чинник” [9, с. 19].

Реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат. На ґрунті

національної ідеї відбувається національна мобілізація, потенційна чи реальна участь людей, що належать до певної нації, у спільних діях.

Сучасне українське суспільство – це складне перехідне суспільство, котре потребує системи базових цінностей, чітко окреслених економічних і соціокультурних орієнтацій. Тому надзвичайно важливою проблемою постає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі національної ідеї [6, с. 364].

Під гуманітарним розвитком суспільства ми розуміємо процеси зростання можливостей людини, її добробуту, безпеки, здоров'я та духовності. Гуманітарна політика держави повинна полягати в послідовному здійсненні заходів, спрямованих на підтримку й інтенсифікацію гуманітарного розвитку суспільства з визначеними пріоритетами та загальнонаціональними інтересами. Сутністю гуманітарної політики повинне стати створення умов для виявлення, формування й розвитку творчого потенціалу особи та суспільства загалом.

Завданням гуманітарної політики держави є максимальне пом'якшення негативних наслідків трансформаційних процесів для населення всіх регіонів України і вироблення активно-оптимістичної життєвої позиції за допомогою створення ефективного законодавства, дієвої економічної та соціальної політики, еволюційне введення гуманітарної сфери у нові економічні умови функціонування.

Унаслідок занедбання гуманітарних наук у суспільній свідомості затвердився стереотип про вторинність гуманітаристики. Необхідно радикально змінити таке ставлення до наукового пізнання, а отже, витворити ефективну систему освіти та демократичний доступ до сучасної якісної освіти; створити умови для відтворення представників інтелектуальної діяльності; забезпечити доступ до культурних цінностей [4, с. 30].

Найяскравішим ціннісним вираженням самобутніх індивідуально-національних рис особистості є національні особливості світогляду, світосприймання та світорозуміння, котрі формують національну унікальність життєвих позицій та активності людини.

Вивчення взаємозв'язку між процесами ідентифікації населення, його політичною, економічною, громадянською активністю в перехідному періоді є важливим філософським, політологічним і соціологічним завданням.

Як стверджує Л.М.Архипенко, найсуттєвішим завданням нині є розвиток мислячого, свідомого суспільства, яке розуміє, що паралельно із задоволенням матеріальних інтересів слід активно працювати в напрямі пробудження та реалізації духовно-культурних потреб людини. Цінність країни має визначатися рівнем розвитку культури, гуманністю суспільства, соціально-психологічним комфортом. Цінними є знання людини, її внутрішня культура, інтелект, гарний настрій та якість праці [1, с. 133].

Пріоритет культури та гуманізму на всіх рівнях стає об'єктивно неминучим. Гуманізм відповідає ментальності української нації, а ідея культури – ідеї досконалості особистості.

Аналізуючи процеси національної ідентифікації, вчені дійшли висновку, що менталітет охоплює такі чинники, як: спільність території, держави, економіки, культури, історії, освіти, мови, національної свідомості. Це передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність народу, який об'єднується національною ідеєю [1, с. 134].

У час духовного відродження проблема української ментальності в Україні загострюється. Щоб будувати державу, адекватну нашій вдачі, треба знати, хто ми. Тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна повернути втрачені честь і гідність самоцінній особистості.

Наукове відтворення трагічної історії України, вільної від "білих плям", фальсифікацій та ідеологічних нашарувань, передбачає і врахування української духовності в її культурно-історичній мінливості, бо вона значною мірою причетна до вибору народом своєї історичної долі.

В умовах розбудови незалежної Української держави, повернення історичної пам'яті, пробудження національної свідомості й гідності, духовного відродження українського народу особливого значення набуває статус української мови як національної, як рідної і державної.

Як зазначав М.Бердяєв, "людина входить у людство через національну індивідуальність, як національна людина, а не абстрактна людина, як росіянин, француз, німець, або англієць... Національна людина – більша, ніж просто людина, в ній родові риси людини взагалі – ще й риси індивідуально-національні..." [2, с. 85]. Відповідно, якщо ми хочемо говорити про самооцінку українця (і наявність його як такого), слід визначити, якою є ідентифікація українства в принципі і якою мірою можна говорити про його ідентичність у мегакультурному вимірі.

Висновки. Отже, якщо торкатися питання мегакультур, не можна оминати двох понять, використання яких стало обов'язковою нормою наукових дискурсів чи не в усіх галузях: "Схід" та "Захід". Українська ментальність формувалася таким чином, що увібрала в себе архетипи як східної, так і західної спільнот. Ще з моменту зародження української свідомості (він співвідноситься з моментом виникнення Київської Русі) у ній можна було простежити риси так званої синкретичності – у плані змішання східних та західних елементів. В усі часи українську культуру відносили одночасно як до західного, так і до східного світів [3, с. 189].

Сама свідомість українського етнофора базується на переплетенні безлічі пунктів самоідентифікації на тлі Сходу та Заходу. Проте це не дозволяє намалювати суцільну пряму у межах координат "Схід – Захід", яка б відтворювала ідентичність українства на цьому культурному тлі. Адже проблема ускладнюється ще й тим, що ментальність українців передбачає не отожднення себе з іншими мегакультурними світами, а протиставлення себе їм. Якщо й говорити навіть про толерантність як етноархетипну характеристику нашого народу, то й вона забезпечується першопочатковим протиставленням себе іншим культурам, до яких уже й вималюється лояльне та доброзичливе ставлення. Справді, одвічна пряма "своє–чуже" не є такою вже й прямою для нашого суспільства. Адже якщо українське – це своє, західне – чуже, протиставлене йому східне не накладається на точку "свого", а відводиться в інше відгалуження чужого.

Таким чином, можна стверджувати, що національна ідентичність української культури якраз і виявляється в тому, що в координатах "Захід – Схід" вона не має чіткого місця – ані в позитивній, ані в негативній площинах.

Література

1. Архипенко Л. М. Національна ідентичність як чинник духовного захисту особистості / Л. М. Архипенко // Психологічна безпека та адаптація особистості : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 7–8.11.2007 р. м.Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 133–144.
2. Бердяєв Н. Судьба России / Н. Бердяєв. – М. : Мысль, 1990. – 352 с.
3. Гриценко В. Людина і культура / В. Гриценко. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
4. Кучера Т. М. Соціально-філософські принципи регіоналізму як механізму розвитку гуманітарної освіти в умовах трансформації суспільства / Т. М. Кучера // Вища освіта України. – Рівне : РДГУ, 2007. Т. 3. – № 2 : Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології". – 2007. – 227 с.
5. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір [Електронний ресурс] / О. Майборода // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – Режим доступу: www.europepxi.kiev.ua/ukrainian/program/nats-menshini/002.html. – Назва з екрану.
6. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідеї в контексті релігійно-духовного життя України / Ф. Медвідь // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С. 364.
7. Попова О. Етнічні пріоритети: формування та між покоління трансформація [Електронний ресурс] / О. Попова. – Режим доступу: www.uvkr.org.ua/forum_fomm_238. – Назва з екрану.
8. Реберт Л. Теорія нації / Л.Роберт. – Л. : Державність, 1997. – 190 с.
9. Шморгун О. Основний зміст поняття "українська національна ідея" / О. Шморгун // Розбудова держави. – 1997. – № 6. – С. 10–19.